

Inhoud

Voorwoord	11
Inleiding	15
Deel 1 – Neurodiversiteit en onderwijs	21
1 Wat is neurodiversiteit?	23
2 Waarom nog niet alle breinen leren	41
3 Het belang van neuro-inclusief onderwijs	78
Intermezzo – Checklist voor neurodiversiteitsvaardigheden	91
Deel 2 – Zo leren alle breinen wel	99
4 Neurodivergent leervuur aanwakkeren	105
Intermezzo – Breinhandleiding voor kinderen	139
5 De ouders en sociale omgeving	158
6 De docent en het docententeam	178
7 De school, het bestuur en betrokken partijen	205
8 Redelijke toevoegingen voor ieder brein	241
Deel 3 – Handreikingen voor neurodivergente breinen	269
9 Wel of geen ‘labels’?	273
10 Breinen onder de loep	278
<i>Het dyslectische brein</i>	279
<i>Het autistische brein</i>	287
<i>Een brein met TOS</i>	296

<i>Het hoogsensitieve brein</i>	304
<i>Het ADHD-brein</i>	311
<i>Het hoogbegaafde brein</i>	320
Intermezzo – Het spiky profile	327
Nawoord	331
Dankwoord	334
Verder lezen en leren	336
Verder lezen en leren per breintype	339
Noten	342

Voorwoord

‘De maatschappij zit niet op mij te wachten,’ zegt de negentienjarige Anne, student hrm, tegen mij na een lezing over neurodiversiteit op haar hogeschool. Ze vertelt dat ze ADHD heeft en de typerende talenten van ADHD zoals hyperfocus, onverwachte verbanden leggen en snel schakelen ook in zichzelf herkent. Maar dat de manier waarop het onderwijs is ingericht vooral dingen van haar vraagt waar ze niet goed in is.

De middelbare school was een worsteling: moeite met concentreren tijdens toetsen, het plannen van huiswerk lukte niet, en uitstelgedrag waardoor ze vaak te laat kwam en moest nablijven. Ritalin hielp haar door haar examens heen en ze was apetrots op haar havo-diploma. Nu zou het leven écht beginnen, nou kon ze haar talenten gaan inzetten! Maar er begon helemaal niks. Op de hogeschool liep Anne al snel vast. Toen ik haar sprak was ze net uit een projectgroep gezet, omdat ze er niet in zou passen en ze kreeg dezelfde kritische feedback als op de basis- en middelbare school: ‘je bent te druk, je komt steeds te laat, je bent snel afgeleid’. Kortom: het liep niet lekker op school en dat zat diep. Haar ogen staan vol tranen en het raakt mij enorm. Hoe kan ons onderwijs voor haar zo falen? Het was duidelijk een pientere, gemotiveerde meid met dromen. Tegen Anne zeg ik dat ze een bijbaantje zou kunnen zoeken dat haar mooie brein uitdaagt, misschien de horeca waar snelheid en beweeglijkheid een kracht is? Maar dat lost haar probleem uiteindelijk niet op: ze wil leren.

En Anne is bepaald niet de enige. Ik sprak naar aanleiding van mijn boek *Als alle breinen werken. Waarom ruimte voor neurodiversiteit*

op het werk goed is voor iedereen, en de lezingen die daaruit voortkwamen, talloze neurodivergente jongeren en kinderen als Anne. Hun ouders. Hun docenten. Allemaal zeiden ze tegen me: ‘Saskia, iedereen in het onderwijs zou jouw boek moeten lezen!’ Want voordat alle breinen aan het werk gaan, moeten alle breinen leren. Bij mijn trainingen bij bedrijven zijn veel managers en medewerkers ook ouders. Ze vertelden me waar ze tegenaan liepen op hun werk, maar vertelden en passant ook over hun kinderen en hun worstelingen in het schoolstelsel. Geregeld leken de ervaringen van hun kinderen op hun eigen kinder- en schooltijd. Ik merk ook dat het kwartje sneller valt bij managers die zelf een kind hebben dat het lastig heeft in het onderwijs. Aandacht voor neurodiversiteit op de werkvloer verhoogt ook voor hun kinderen de kans op een baan waarin ze kunnen floreren. Maar dan moeten we het onderwijs wel neuro-inclusief gaan maken.

De parallel van het belang van neurodiversiteit op de werkvloer is daarmee moeiteloos door te trekken naar het onderwijs. Werkomgevingen zijn vaak alleen afgestemd op ‘gangbare’ breinen; neurodivergente breinen – zoals van hoogbegaafden, en andere breinen waar we vaak labels als autisme, dyslexie en ADHD aan toekennen – krijgen onvoldoende ruimte om hun specifieke talenten te laten floreren. En dat is niet alleen waar voor de werkvloer, maar ook voor het klaslokaal.

Een zoektocht

Ik ben gaan praten met neurodivergente kinderen, hun ouders en docenten over breinvriendelijk onderwijs. Ik ben op zoek gegaan naar hoe we onze kinderen kunnen leren wat hun talenten zijn en hoe ze die vervolgens kunnen benutten en verder kunnen ontwikkelen. Hoe docenten en ouders kunnen helpen bij deze ontdekkingsreis. Hoe we de norm van het onderwijs kunnen oprekken zodat er meer kinderen in gedijen. En hoe we het leervuur weer kunnen aanwakkeren van kinderen die ontmoedigd zijn geraakt. Want één ding is zeker: ieder kind wil leren.

Kortom: hoe kunnen we de neurodivergente leerling een plaats geven in het onderwijs?

Ligt het antwoord voor de hand? Misschien niet: veranderen hoe we het onderwijs hebben georganiseerd is geen kleine opgave. Maar misschien is het in de basis heel simpel: want dit onderwerp gaat vooral over empathie en dat iedere leerling zich gehoord en gezien voelt. Empathie bleek een rode draad in de gesprekken te zijn, als we dat voor elkaar kunnen krijgen zijn we al een end op weg.

Voor mij was dit een heel ander boek om te schrijven: dit boek gaat niet over mijn eigen ervaringen en ik ben geen onderwijsexpert. Daarom komen in het boek veel ervaringsverhalen en experts aan bod. Ook heb ik veel gehad aan de talloze onderzoeken die er zijn gedaan, de tegenlezers uit het onderwijs en de media-aandacht voor opvallende gevallen, positief of negatief.

Een boek voor ieder brein

Veel ouders vertelden me dat hun kinderen *Als alle breinen werken* uit zichzelf gingen lezen, waaronder de twaalfjarige Lianne: ‘Het hoofdstuk neurodivergentie heeft mij laten inzien dat anders zijn juist loont; als iedereen zichzelf kan zijn in plaats van in een hokje gestopt te worden. Dan verlies je je unieke vorm. Zo heb ik nooit eerder naar mijn brein gekeken.’ En mijn jongste publiek? Dat is zonder twijfel de uitzonderlijk hoogbegaafde Sem, die destijds als zevenjarige vooraan zat bij een lezing die ik gaf op een hogeschool.

Ik hoop dat dit boek, net als mijn eerste boek, een inspiratie kan zijn: voor ieder brein, neurodivergent of niet, voor iedereen die meer inzicht wil krijgen welke leercontext hun brein nodig heeft om te gedijen en hun leervuur aan te wakkeren.

Saskia Schepers

April 2025

Inleiding

Wat verstaan we eigenlijk onder goed onderwijs? Volgens het Nederlands Instituut voor Onderwijs en Opvoedingszaken (NIVOZ) is goed onderwijs allereerst onderwijs dat bijdraagt aan het opleiden en vormen van mensen, zodat zij verbonden en verantwoordelijk in de samenleving kunnen staan.¹ We moeten kinderen en jongeren dus voorbereiden op de maatschappij en op welke plek ze daarin voor zichzelf kunnen creëren. Dat betekent leren om de wereld om je heen betekenis te geven en jezelf vorm te geven.

Dit is op zich een mooie en inclusieve definitie. Ik zie dat scholen vaak enorm hun best doen om aandacht te geven aan inclusief en passend onderwijs, maar dat de resultaten uitblijven. De meeste kinderen vinden hun weg op school en kunnen met de omgeving en lesmethodes uit de voeten. Zij hebben een gangbaar brein dat prima functioneert in een gangbare aanpak.

Maar wat als je anders leert dan de meeste mensen? Voor kinderen, jongeren en jongvolwassenen met minder gangbare breinen kan het zeer moeilijk zijn mee te komen op school. Ze moeten zich aanpassen aan een methode die niet bij hen past, wat enorm hard werken is. Het tempo ligt te hoog of te laag, er zijn te veel of te weinig prikkels, er is te veel of te weinig structuur. Het huidige schoolsysteem is simpelweg niet op hen ingericht.

Leren in een systeem dat niet op jou is ingericht, is lastig. En dan dekt 'lastig' de lading niet: er is volgens de landelijke oudervereniging Balans inmiddels sprake van 70.000 (!) thuiszitters omdat ze niet in het systeem passen wat wij hebben gemaakt.² Zij missen niet alleen school, maar ook contact met leeftijdgenoten en daarmee een funda-

ment van hun identiteit. Dan zijn er nog tienduizenden kinderen die zijn afgeschaald naar een lager niveau binnen het reguliere onderwijs, zijn verwezen naar speciaal onderwijs of die school uiteindelijk hebben verlaten zonder diploma. Omdat het schoolsysteem niet past bij hoe hun brein werkt. Dat is vaak een traumatische ervaring, waar ze een leven lang last van kunnen hebben.

Niemand is gemiddeld

Dit kan niet de bedoeling zijn. Kinderen mogen niet het gevoel krijgen dat er iets mis met hen is, juist in een periode waarin ze moeten groeien. Ieder kind verdient de kans om zichzelf te overstijgen. School is geen plek om te horen wat je niet kunt, maar om te ontdekken wie je bent, waar je goed in bent en hoe je daarmee de wereld kunt verrijken.

Veel beroemde voortijdig schoolverlaters bewijzen dat buiten een systeem vallen niets over je kwaliteiten hoeft te zeggen. Steve Jobs verliet de collegebanken na een halfjaar, Bill Gates en Mark Zuckerberg beëindigden eveneens hun studie aan Harvard voortijdig, uitvinder Thomas Edison stopte met school op twaalfjarige leeftijd omdat zijn leraren hem ongeschikt vonden voor onderwijs, filmmaker Quentin Tarantino verliet de middelbare school en ging werken in een videotheek, ondernemer Richard Branson ging op zijn zestiende van school en Walt Disney nam afscheid van de middelbare school om een carrière in kunst en animatie na te streven. Stuk voor stuk – vermoedelijk – andersbedrade breinen.

Kinderen met een minder gangbaar brein worden veelal voorzien van een label als AD(H)D, autisme, dyspraxie of dyslexie. Of zijn hoogbegaafd of hoogsensitief. Ze denken anders, leren anders en ervaren de wereld anders dan de meeste kinderen. Deze kinderen worden vaak gedwongen in dezelfde omgeving, in hetzelfde tempo en met dezelfde lesmethode te leren. Maar het ene kind leert door te lezen en het andere kind door te doen. Het ene kind werkt en denkt graag samen, het andere

kind wil op een rustig plekje in diens eigen tempo werken. Het ene kind heeft veel prikkels nodig en veel afwisseling, het andere kind herkenbaar lesmateriaal. Er bestaat geen gemiddeld kind of gemiddeld brein.

Het is aan ons, ouders, docenten en andere onderwijsprofessionals, om het leervuur aan te wakkeren door het kind centraal te zetten, hindernissen uit de weg te ruimen en steevast te geloven in de talenten van ieder kind. Hoe zorgen we ervoor dat onderwijs werkelijk doet waarvoor het bedoeld is?

De opzet van dit boek

Door mijn eerste boek en de daaruit voortgekomen lezingen en workshops ontmoette ik geweldige mensen die zich inzetten voor breinvriendelijk onderwijs. Onderwijsontwikkelaars, bestuurders, leerkrachten en ouders die zich inzetten voor inclusief onderwijs, ook in de vorm van thuisonderwijs of initiatieven van ouders gezamenlijk. Prachtige voorbeelden van hoe het ook kan.

Kinderen, jongeren en hun ouders en docenten komen aan het woord. Maar ook andere onderwijsprofessionals en schooldirecteuren. En neurodivergente volwassenen die zich door het schoolsysteem hebben geworsteld en graag delen wat hun zou hebben geholpen. Veelal is dat: uitgaan van de wil van het kind om te leren, naar het kind luisteren en adequaat reageren op wat het vertelt. Je best doen op school ziet er bij iedereen anders uit en die erkenning kan veel rust geven. De ervaringsverhalen in dit boek gaan van kleuterklas tot collegezaal – aandacht voor neurodiversiteit is in elke fase en op elk niveau nodig, en veelal liggen dezelfde principes aan de basis voor verbetering. Maar hoe eerder we de juiste ondersteuning kunnen bieden, hoe beter. Jonge kinderen hebben nog niet de ruimte om dingen op een manier te organiseren die past. En dus ligt de nadruk op de basis- en middelbare school. Bovendien jong geleerd, is oud gedaan: als onze kinderen zelfinzicht hebben en weten wat voor hen werkt, hebben ze daar hun hele leven profijt van.

Ik neem je mee op mijn ontdekkingsreis naar breinvriendelijker onderwijs. Daarnaast geef ik tips en introduceer ik een model dat ouders, docenten en schoolleiders helpt een context te creëren waarin elk brein tot zijn recht komt. Vanuit een neuro-inclusieve aanpak leer ik je hoe je onderwijs kunt vormgeven dat recht doet aan verschillende manieren van denken en leren. Ik beschrijf daarbij veelvoorkomende labels – of, zoals ik ze liever noem, neurotypen of breinprofielen – in de context van de klas, en belicht hun unieke bijdragen aan creativiteit en samenwerking. Door het boek heen lees je verhalen en citaten van inspirerende mensen die bouwen aan een neuro-inclusieve toekomst. Of, zoals iemand het treffend zei: een samenleving waarin neuro-geëlijkwaardigheid centraal staat.

Dit boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel beginnen we bij de basis: wat is neurodiversiteit? Voor de lezers van *Als alle breinen werken* kan dit inmiddels gesneden koek zijn, maar voor de nieuwe lezers biedt dit een goede basis voor de rest van het boek. Ook sta ik kort stil bij de uitdagingen binnen het onderwijs: waarom is er nu nog geen (voldoende) plek voor neurodiversiteit? Daarna gaan we snel door naar wat er valt te winnen is als we neuro-inclusief onderwijs tot een realiteit kunnen maken – want álle breinen hebben hier baat bij.

In deel twee onderzoeken we wat er nodig is om elk brein te laten leren. Wat er nodig is om het leervuur in onze jongeren aan te wakkeren en wat het van ouders, docenten, school en andere betrokken partijen vraagt om inclusief te zijn en elke kind dezelfde kansen te geven.

In deel 3 komen experts aan bod over diverse breintypen. Voor bekende andersbedrade breinen zoals ADHD, autisme en dyslexie, maar ook voor een minder bekend breinprofiel als TOS. Deze experts zetten uiteen wat wél werkt. En zij staan ook stil bij wat zo'n breintype wel, maar ook niet is, en de eindeloze variatie daarin. Het is belangrijk dat we waar we kunnen stigma wegnemen, want veel kinderen groeien op in een wereld vol vooroordelen. Hier leren we met een inclusieve blik kijken naar andersbedrade leerlingen en naar hoe we onnodige hordes kunnen wegnemen.

Als alle breinen leren

De kennis die mensen hebben van breinvariatie beïnvloedt de manier waarop ze naar leerlingen of studenten kijken. En daarmee of we ze wel of niet kansen geven, hun talent wel of niet herkennen, hen wel of niet over laten gaan, hen wel of niet goed genoeg stimuleren. Het kan onze jongeren veel frustratie besparen en onze maatschappij veel opleveren als we het potentieel blijven zien en daarnaar handelen.

De impact van ruimte voor neurodiversiteit op scholen reikt namelijk veel verder. Een school waar iedereen zich thuis voelt (*'sense of belonging'*), is een belangrijke stap naar een samenleving waarin iedereen meetelt. Doordat kinderen samen les volgen op inclusieve scholen, zullen ze het ook in hun latere leven normaal vinden om met elkaar om te gaan. En zo ontstaat een samenleving die gebaseerd is op verdraagzaamheid, inclusie en sociale rechtvaardigheid.³ Dat niet alleen: onderzoek wijst ook uit dat wanneer leerlingen met verschillende onderwijsbehoeften samen leren, alle leerlingen een betere schoolse en sociale ontwikkeling doormaken en ook na de school meer succeservaringen kennen.⁴ Op school wordt dan al stevast uitgegaan van verschillen in leren en talenten, en het onderwijs beantwoordt daardoor beter aan individuele leerbehoeften. We weten uit onderzoek ook dat een inclusief onderwijssysteem de leerresultaten van *alle* leerlingen verbetert.⁵

Dit boek biedt frisse perspectieven en concrete handvatten om de capaciteiten van neurodivergenten optimaal te benutten. Voor ouders zodat ze hun kinderen beter begrijpen, voor leerkrachten zodat ze deze jongeren beter kunnen helpen zich te ontwikkelen opdat ze opbloeien. Voor directie en onderwijsontwikkelaars om het huidige onderwijssysteem te bekijken met kennis van neurodiversiteit.

We zijn het aan al onze kinderen, jongeren, aan iederéén, verplicht om inclusiever te kijken naar het onderwijs. Zodat alle breinen kunnen (blijven) leren en floreren.

Deel 1

Neurodiversiteit en onderwijs

*'We leren onze kinderen binnen de lijntjes te kleuren en verwachten van volwassenen dat ze out of the box denken.'*⁶

1

Wat is neurodiversiteit?

‘Neurodiversity may be every bit as crucial for the human race as biodiversity is for life in general.’

– Harvey Blume (journalist, *The Atlantic*, 1998)

Kijk eens rond op een willekeurig schoolplein. Sommige kinderen zijn lekker aan het rennen en springen, andere hangen en lachen samen, weer andere zitten rustig onder het klimrek. Elk kind is anders en heeft andere behoeften, die niet altijd worden ingewilligd. Dat werd me ooit pijnlijk duidelijk toen ik een tijdje overblijfhulp was in een kleuterklas. Ik was verbijsterd over hoe het regime was: tien minuten eten, dan werd de broodtrommel gecheckt en dan verplicht naar buiten. Chop chop! Er was ook een lokaal voor de trage eters (traag eten was niet de bedoeling en mocht maar voor een bepaald aantal weken). Ik zal Jip nooit vergeten: Jip die om me heen bleef hangen en wilde helpen opruimen en liever binnenbleef dan na een drukke ochtend een druk schoolplein op. Ik liet hem z’n gang gaan. Maar dan kreeg ik geregeld een reprimande van de andere overblijfmoeders: geen uitzonderingen! Een micromanagende corporate leidinggevende was er niks bij. Ieder kind moest mee in de strakke structuur.

Waarom? Waarom niet gewoon een lokaal met zitkussens en boekjes om even bij te komen voor kinderen die daar behoefte aan hadden? De een laadt op van rennen, springen, prikkels, en de ander van reflectie, een boekje en stilte. Kinderen hebben verschillende behoeften die allemaal volstrekt normaal zijn. Verschillende voorkeuren die voortkomen uit een natuurlijke variatie van brein, geest en bedrading. Ofwel: neurodiversiteit. Deze variatie leidt tot verschillen in denk- en